

HAVRANCSIK DÁNIEL: AZ ÉRTELEM GENEZISE

ALFRED SCHÜTZ TUDOMÁNYOS ÉLETMŰVÉNEK REKONSTRUKCIÓJA

Budapest: ELTE Eötvös, 2023, 426 p. <https://doi.org/10.21862/Schutz2023/6517>

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2025.1.70>

Havrancsik Dániel számos színvonalas publikációban foglalkozott már Alfred Schütz munkásságával (többek között: Havrancsik 2015, 2016, 2017, 2018, 2023a), melynek teljes rekonstrukciójára vállalkozott a recenzió tárgyát képező monográfiájában (2023b). A könyv megjelenése fontos eseménye a hazai szociológiának. Már az is relevánssá teszi a művet, hogy hiánypótló, hiszen bár Schütz a szociológia klasszikusa, mégsem áll magyar nyelven rendelkezésre átfogó életmű-rekonstrukció (és a nemzetközi szakirodalom sem bővelkedik a Schütz-monográfiákban). A mű fontosságát tovább növeli, hogy Havrancsik át kívánja rajzolni az egyszerűen csak a fenomenológiai szociológia megalapítójaként elkönyvelt Schützről alkotott képünket. Ez utóbbi törekvését indokolja, hogy az elmúlt években számos korábban nem ismert írás jelent meg a schützi hagyatékából, amelyek árnyalják a „fenomenológus Schütz” képét, és erre a nemzetközi recepció is egyre erőteljesebben reflektál, tehát a nemzetközi szintén már változóban van a Schützről alkotott kép.

Havrancsik, Schütz egész (!) munkásságát feldolgozva, valamint a nemzetközi recepció (és a recepciós hullámok) tanulságait levonva, amellet érvel, hogy az életmű relatíve egységes, hiszen a központi témák már az alkotói korszak elején megjelentek, és legfeljebb kisebb hangsúlyeltolódások voltak a későbbiekben. Mivel időben nem mutathatók ki alapvető eltolódások és átalakulások, ezért a könyv nem annyira a gondolatok időbeli kialakulására és formálódására fókuszál, hanem az életmű tematikus csomópontjai szerint épül fel. A bevezetést követően először Schütz életrajzának ismertetésére kerül sor; ez egy életmű-rekonstrukció kapcsán szükségesnek látszik, hiszen nemcsak a szerző által leírt gondolatok érdekelhetik az olvasót, hanem maga a sajátos életrajzi tapasztalatokkal és habitussal rendelkező személy is. Az életrajzi fejezet részletes és kifejezetten élvezetes, szépen megrajzolja Schütz életpályáját és kivételes karakterét: a tudomány iránt mélyen elkötelezett tudósét, illetve a szerető férjét, odaadó családapáét.

Az életrajzot követő harmadik fejezet a korai intellektuális hatásokat veszi szemügyre. Első pillantásra túlszáznak tűnik az a több mint kilencven oldal, amelyet a kötet ennek kifejtésére szán. Mégsem tűnik felesleges kitérőnek a fejezet: minden e helyütt tárgyalt szerző jelentős mértékben hatott Schützre, és mindegyikük komplex elméletéhez kimutathatók a kapcsolódások, így már csak a kifejtés technikai szempontjai alapján is jó gondolat volt, hogy e szerzők, irányzatok egy-egy (al)fejezetet kaptak. Ily módon az esetleg kevésbé jártas olvasó egy helyen tud tájékozódni az adott elméletekről – és fordítva, e fejezet hiányában az olvasónak hiányozna az átfogó elméleti kontextus. Vélhetően ezen megfontolások alapján került bemutatásra ebben a fejezetben Ludwig von Mises osztrák közgazdaságtanhoz kötődő munkássága, Max Weber elmélete a meg-

¹ Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszék, habilitált egyetemi docens, berger.viktor@pte.hu, <https://orcid.org/0000-0002-1263-6722>.

értő társadalomtudományról, Henri Bergson elmélete a belső tartamról, valamint Edmund Husserl fenomenológiája. Tartalmilag a fejezet nagy erénye, hogy a közismert Weber- és Husserl-hatáson túl részletesen felfejti az újabb recepció számára valószínűleg szintén magától értetődő, de a szélesebb szociológiai közeg számára kevésbé ismert intellektuális benyomásokat: Bergson és az osztrák közgazdaságtani iskola elméletét, valamint ezek Schützre gyakorolt hatását. E két alfejezet olvasása során a recenzens is sokat tanult.² A korai intellektuális hatások rekonstruálása azért is hasznos, mert a mű egyébként nem a történeti szempontot helyezi előtérbe, de épp ez a fejezet az, ahol a schützi gondolkodás hangsúlyeltolódásai a leginkább meg tudnak jelenni.

A negyedik fejezet (Szubjektivitás, értelem, cselekvés) voltaképpen elméleti bevezetés Schütz életművébe, amely kijelöli a későbbiek logikáját. Az ötödik fejezet a Talcott Parsonsszal folytatott levelezést (és vitát) rekonstruálja. Jóllehet a fejezet szerepeltetése mellett tartalmi érvek is felhozhatók, ez az egység elsősorban az életrajzi szempont és a két szerző karakterének megrajzolása tekintetében érdekes. A hatodik fejezet amellet érvel, hogy a relevancia Schütz elméletének egyik központi – és nem Husserltől eredő – fogalma. Sajnálatos, hogy a relevancia problémája nem tudott a maga teljességében kibomlani Schütznel, de a fejezet értő módon rekonstruálja a hagyaték alapján a kérdésre vonatkozó gondolatokat. A fejezet mindenképp fontos új adalékokat ad Schütz elméletének megértéséhez. A hetedik fejezet az interszubjektivitás schützi elméletét rekonstruálja, tisztázva, hogy miben hatott Schützre Husserl és Scheler, és hogy milyen szempontból tért el Schütz a két filozófustól.

Az életvilággal foglalkozó nyolcadik fejezet rendkívül fontos, mert hozzájárul ahhoz, hogy átrajzoljuk azt a Schützről élő képünket, mely szerint az osztrák szociológus-filozófus egyszerűen Edmund Husserl követője volt. Havrancsik meggyőzően mutatja be, hogy például a *Sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* írásának idején Schütz gondolkodásában a fenomenológiának még nem volt központi jelentősége. A Husserl-követő képnek szintén ellentmond, hogy az életvilág problematikája is viszonylag későn jelent meg Schütznel, aki döntő pontokon tért el Husserltől az életvilág fogalma és értelmezése kapcsán. Továbbá a természetes beállítódás kapcsán sem Husserl hatása volt Schütz számára elsődleges, hanem Max Scheleré. Emellett fontos, hogy Havrancsik kiemelten foglalkozik a Thomas Luckmann által kiadott, szerkesztett és részben írt *Strukturen der Lebenswelt*tel is, mivel a vonatkozó (8.2-es) alfejezet alapján kiderül, hogy pontosan milyen szerepe is volt Luckmann-nak a mű keletkezésében: kezdve az érdekességektől (nem ő volt Schütz jelöltje a projekt befejezésére) odáig, hogy tartalmi tekintetben milyen változtatások írhatók Luckmann számlájára. Utóbbiak között van olyasmi, ami már korábban sejthető volt (például a nyelv kiemelt, már-már durkheimiánus szerepe a tipizációk kapcsán), de olyan megállapítások is, amelyek újszerűen hatnak: például, hogy mi lett volna a kötet eredeti címe, vagy hogy Luckmann elhagyta az eredetileg tervezett módszertani zárófejezetet, mely az egész mű logikai csúcspontja lett volna Schütz tervei szerint.³ A fejezet az eddigieken túl azért is nagyon értékes, mert a schützi elméletnek a magyar közönség számára talán kevésbé ismert, de jelentős vonulatait is részletesen tárgyalja és értelmezi (zárt értelmi tartományok, szimbolizáció). E tekintetben maradt a recenzensben némi hiányérzet: talán jót tett volna a kifejtésnek, ha a mindennapi valóság értelemtartományán túl legalább egy másikat bemutatott volna a szerző részletesen is. Mivel a mindennapi valóság jellemzői

² Tisztázódott bennem például a schützi *attention á la vie* eredetének kérdése, amely érezhetően nem husserli fogalom, de a belső időtartam bergsoni hatásával ez idáig nem voltam tisztában, ahogyan Mises elméletének hatásával, és így a cselekvéseméleti kiindulóponttal sem.

³ Külön kiemelendő a 821. lábjegyzet, amely az életvilág fogalmának első társadalomtudományos felbukkanásával foglalkozik, nem volt ismert számomra, hogy Simmelnél jelent meg először a kifejezés.

viszonylag plauzibilisek számunkra, egy ettől eltérő értelmi tartomány leírása-értelmezése kapcsán tudna igazán megmutatkozni az elmélet érdekessége és gyümölcsöző jellege.

A kilencedik fejezet a társadalomtudományok módszertanáról alkotott schützi elgondolásokkal foglalkozik. Bár az ilyen tárgyú fejezetek rendszerint a szerzői életművekről szóló monográfiák elején, „bevezetesként” szoktak helyet kapni, Havrancsik meggyőzően érvel amellett, hogy a módszertan Schütz munkásságának a magva, központi jelentőségű kérdése, aminek fényében indokolt az őt megillető helyen tárgyalni, mintegy a monográfia betetőzéseként. A fejezet rendkívül alaposan és értő módon rekonstruálja a schützi módszertant és tudományfilozófiát.

Nagyon érdekesnek találtam emellett, hogy Havrancsik felvázolta Schütz ama (ritka) gondolatait is, amelyek a kordiagnosztikájára, pontosabban a kordiagnosztikus adalékaira vonatkoznak (például a *Well Informed Citizen* című cikke vagy a relevanciával kapcsolatos írása kapcsán). Ezek a kordiagnosztikus adalékok már önmagukban is jelentősek. A relevanciával foglalkozó munkából kiderül, hogy a modernitásban növekszik a kiszabott relevanciák aránya (Havrancsik 2023b: 209, 279). A *Well Informed Citizen* pedig felhívja arra a figyelmet, hogy a modernitásban elhalványul a közös tudáskészlet, ami miatt „a reciprok anonimitás, és a neki megfelelő egyre absztraktabb függelmi viszony nyer teret”, ami tehát „a modern civilizáció sajátossága” (Havrancsik 2023b: 315, 316). Ezek a gondolatok eszünkbe juttatják Durkheim elméletét a munkamegosztásról és a kollektív tudat háttérbe szorulásáról, Simmelt a társadalmi differenciálódás vagy a „dologias” viszonyok fontosságának növekedése kapcsán, Eliast az interdependenciák növekedésével összefüggésben vagy akár az eldologiasodás elméletét is.

Az értelem genezise magyar és nemzetközi mércével mérve is kiemelkedő munka, szerzője biztos kézzel, értő módon rekonstruálta a schützi életművet, jelentős új meglátásokkal gazdagítva az ismereteinket. Ezen túlmenően Havrancsik Dániel a schützi elmélet mellett behatóan és mélyen ismeri a recepció irányait, valamint minden olyan elméletet, amely Schütz szempontjából releváns. A mű stílusa is élvezetes, a helyenként megjelenő ironia jól ellenpontoszza az egyébként fajsúlyos gondolatok tárgyalását.⁴ A könyv fő érdeme azonban mégiscsak az, hogy a schützi életmű a maga saját logikája alapján tudott kibontakozni: szerzője meggyőzően érvel amellett, hogy az életvilágot elemző fenomenológus Schütz képét egy komplexebb Schütz-felfogással kell leváltani, amelyben a fenomenológiai vonal és az életvilág mellett hangsúlyosan megjelenik Schütz cselekvéseméleti kiindulópontja, módszertani individualizmusa és módszertana is.

4 Az ironikus megjegyzések közül a recenzens egyik kedvence szerint Schütz a relevanciaelméletet nem az amerikai közönségnek szánta, ami abban is megmutatkozik, hogy „elmarad a szinte menetrendszerűen várható [...] James-hivatkozás” (Havrancsik 2023b: 205, 620. lábj.)

HIVATKOZÁSOK

- Havrancsik D. (2015) Methodological Individualism. *Schutzian Research*, 7, 65–87. <https://doi.org/10.5840/schutz201575>.
- Havrancsik D. (2016) Fenomenológia és társadalomtudomány. Alfred Schütz protoszociológiája. *Különbség*, 16(1), 115–129. <https://doi.org/10.14232/kulonbseg.2016.16.1.201>.
- Havrancsik D. (2017) Max Weber és Alfred Schütz: megértő szociológiai alapvetések. In Örkény A. (szerk.) *Kötő-jelek 2016*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar, 5–20.
- Havrancsik D. (2018) Toward a General Theory of Understanding. Schutzian Theory as Proto-hermeneutics. *Human Studies*, 41(3), 333–369. <https://doi.org/10.1007/s10746-018-9460-1>.
- Havrancsik D. (2023a) A Schutzian Bridge to Radical Constructivism. *Schutzian Research*, 15, 27–56. <https://doi.org/10.5840/schutz2023153>.
- Havrancsik D. (2023b) *Az értelem genezise. Alfred Schütz tudományos életművének rekonstrukciója*. Budapest: ELTE Eötvös. <https://doi.org/10.21862/Schutz2023/6517>